

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОСЕНКО Юлія Вікторівна

УДК 811.111'37-11 (043.3)

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
МЕТАКОМУНІКАТИВНОГО БЛОКУ ПРОЩАННЯ
(на матеріалі англомовного художнього дискурсу)**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Донецьк-2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі перекладу Сумського державного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Швачко Світлана Олексіївна,

завідувач кафедри перекладу

Сумського державного університету

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент

Мартинюк Алла Петрівна,

професор кафедри теорії та практики перекладу

з англійської мови

Харківського національного університету

імені В.Н. Каразіна;

кандидат філологічних наук, доцент

Чхетіані Тамара Дмитрівна,

доцент кафедри лексикології

та стилістики англійської мови

Київського національного лінгвістичного університету

Захист дисертації відбудеться 7 березня 2008 року об 11-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.11.051.04 у Донецькому національному університеті за адресою: 83055, м. Донецьк, вул. Університетська, 24.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Донецького національного університету за адресою: 83055, м. Донецьк, вул. Університетська, 24.

Автореферат розісланий 5 лютого 2008 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

кандидат філологічних наук,
доцент Н.В. Пирлік

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертація присвячена дослідженню метакомунікативного блоку прощання (далі – МКБП) в англomовному художньому дискурсі: його функціональної, інформативно-змістовної, соціально-психологічної, мовної природи; сутності та комунікативних принципів МКБП, структури й прагматичних властивостей його одиниць.

Сучасний етап мовознавчих студій характеризується інтеграцією соціальних і гуманітарних наук, посиленням інтересом лінгвістів до комунікації загалом і метакомунікації зокрема, а також переорієнтацією прерогатив досліджень у напрямку антропоцентризму та дискурсивного аналізу (Н.Д. Арутюнова, О.Л. Бессонова, В.І. Карабан, О.С. Кубрякова, А.Е. Левицький, М.Л. Макаров, А.П. Мартинюк, М.М. Полюжин, О.О. Селіванова, С.О. Швачко, Р. Brown, G. Levinson, H. Sacks, D. Tannen). Новітній ракурс осмислення мовних явищ є діючим інструментом для вирішення численних проблем, серед яких значне місце посідає метакомунікація. У зарубіжній та вітчизняній лінгвістиці питання метакомунікації викликає зацікавлення з боку учених комунікативно-функціональних студій (А. Вежбицька, Г.Г. Почепцов, Т.Д. Чхетіані, W. Bottcher, J. Laver, R. Meyer-Hermann, P. Watzlawick). Фатична метакомунікація як суттєвий чинник забезпечення передачі пропозиційально значущої інформації характеризується широким спектром мовних одиниць, їх високою частотністю вживання. Вже впродовж декількох десятиліть вона перебуває у центрі уваги прагмалінгвістики, але й досі її остання фаза не була об'єктом комплексного дискурсивного аналізу. У ХХ ст. проблеми регулювання комунікації набувають особливої актуальності з огляду на те, що глобалізація й інформатизація суспільства стимулюють науку глибше досліджувати мовленнєве спілкування. Вибір об'єкту пояснюється зростанням ролі комунікації у сучасному світі з притаманною йому диверсифікацією, а також тим, що структурні та комунікативно-прагматичні особливості МКБП не набули на сьогодні всебічного лінгвістичного висвітлення.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена, по-перше, новітнім комплексним ракурсом аналізу МКБП, по-друге, прагматичною значущістю МКБП, який є невід'ємною складовою фатичної метакомунікації як інтеракціональної діяльності. Наукове завдання роботи полягає у дослідженні лінгвального статусу МКБП, його структури, семантики та прагматики на матеріалі англomовного художнього дискурсу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає профілю наукових досліджень, що проводяться на кафедрі перекладу Сумського державного університету у межах теми “Категорії типових та нетипових текстів”, затвердженої на засіданні науково-технічної ради СумДУ, протокол № 2 від 25 листопада 1996 р. Тема перезатверджена на засіданні науково-технічної ради СумДУ, протокол № 4 від 15 березня 2001 р.

Метою дослідження є ідентифікація МКБП шляхом встановлення його структурних, семантичних та прагматичних особливостей. Досягнення сформульованої мети вимагає вирішення

конкретних завдань:

- уточнити поняття метакомунікації, її прагмасемантичний статус у парадигмі адгерентних структур;
- установити засоби категоризації МКБП у сучасному англомовному діалогічному дискурсі;
- визначити зміст поняття МКБП та термінологічний апарат його опису;
- виявити структурні, семантичні та комунікативно-функціональні особливості МКБП;
- розглянути кожен з етапів МКБП, виявити їх актуалізацію мовними засобами;
- виокремити мовленнєві стратегії і тактики, якими користуються комуніканти для розмикання мовленнєвого контакту;
- простежити закономірності взаємодії вербальних та невербальних засобів комунікації у МКБП.

Об'єктом дослідження є МКБП в англомовному художньому діалогічному дискурсі.

Предметом дослідження є структурні, семантичні та прагматичні характеристики МКБП, специфіка дискурсивної реалізації феномену прощання.

Матеріалом дослідження є корпус з 2400 фрагментів діалогічного дискурсу у фазі прощання, отриманих методом суцільної вибірки із творів британської та американської прози другої половини XIX та XX століть. Усього проаналізовано 11940 сторінок тексту.

Методологічну основу дослідження становить функціонально-комунікативна парадигма сучасного мовознавства, яка використовує широкий спектр методик і методів прагмалінгвістики та семантики.

Методи для проведення лінгвістичного аналізу відповідають його завданням, методологічним засадам. За допомогою *методу контекстно-ситуативного аналізу* були виокремлені та описані основні ознаки дискурсивної реалізації МКБП. *Метод прагмасемантичного аналізу* слугував для з'ясування прагматичних та семантичних особливостей вербального та невербального втілення МКБП. *Методики імплікаційного та пресупозиційного аналізу* використано для встановлення інтенційної спрямованості контакторозмикаючих метакомунікативних одиниць. *Метод системно-функціонального аналізу* застосовано для визначення основних і додаткових функцій МКБП. Елементи *методу трансформаційного аналізу* використовувалися з метою виявлення імпліцитного значення окремих етапів МКБП. *Метод дискурсивного аналізу* застосовувався для виявлення основних комунікативних стратегій і тактик, що актуалізуються у МКБП. Висновки про пріоритетність тих чи інших стратегій, тактик, мовних засобів, які вживаються у МКБП, ґрунтуються на даних, отриманих у результаті застосування елементів *методу кількісного аналізу*.

Наукова новизна дисертаційної роботи визначається тим, що вперше МКБП є об'єктом комплексного дискурсивного аналізу. Вперше окреслено специфіку структурно-змістової побудови МКБП, визначено основні та додаткові функції фінального етапу діалогічної взаємодії, виявлені його

комунікативні стратегії. Новим також є дослідження невербальних засобів розмикання контакту. У роботі вперше у вітчизняній лінгвістиці здійснено комплексне дослідження ролі МКБП у процесах мовленнєвої взаємодії та керування дискурсивною інтеракцією з урахуванням типу та фази діалогічного дискурсу, національно-культурних, соціальних та індивідуально-психологічних чинників учасників комунікативної взаємодії.

Теоретичне значення дисертаційної роботи визначається тим, що внаслідок застосування комплексного підходу до аналізу МКБП в англійському художньому діалогічному дискурсі зроблено вагомий внесок у розвиток прагмалінгвістики. Поглиблений аналіз стратегій і тактик, вербальних та невербальних засобів МКБП сприяє розвитку теоретичних питань з аналізу дискурсу, невербальної семіотики та комунікативної лінгвістики. Теоретично значущим для подальших досліджень є встановлення гендерних особливостей мовлення персонажів у МКБП.

Практична цінність дослідження визначається можливістю застосування його результатів, матеріалів та висновків у навчальному процесі, в курсах з теоретичної граматики (розділи “Теорія мовленнєвих актів”, “Прагматичний аспект речення”), лексикології сучасної англійської мови (розділ “Лексичне значення слова”), спецкурсах з теорії мовленнєвої комунікації, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, мовленнєвого етикету, семантики та синтаксису діалогічного мовлення. Результати дослідження важливі для викладання практики англійської мови з огляду на певні стереотипи мовленнєвої поведінки комунікантів на фінальному етапі діалогічної взаємодії, що сприяє розширенню можливостей формування мовної компетенції інтерактантів. Запропонований аналіз може бути використаний у вивченні інших етапів фатичної метакомунікації на матеріалі різних мов.

Особистий внесок дисертанта полягає у встановленні сутності МКБП, його структурно-семантичного конструювання, обґрунтуванні ввічливості як провідного принципу МКБП й аналізі мовленнєвих стратегій і тактик, якими користуються комуніканти при розмиканні мовленнєвого контакту.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження пройшли апробацію на засіданнях кафедри перекладу СумДУ, на II, III, VI, VII Міжнародних науково-методичних конференціях “Методологічні проблеми сучасного перекладу” (Суми, 2001, 2002, 2005, 2006), II Міжнародній науковій конференції дослідників англійської мови “Прагматика у межах та поза межами” (Харків, 2001), V Всеукраїнській науковій конференції “Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація” (Харків, 2005), конференц-семінарі “Текст, текстолінгвістика і дискурс, дискурсознавство у світлі когнітології (Львів, 2005), I Всеукраїнському науковому форумі “Сучасна англійстика: стереотипність і творчість” (Харків, 2006), Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми перекладознавства та навчання перекладу в мовному вищому навчальному закладі” (Київ, 2006), XIII Міжнародній конференції з функціональної лінгвістики “Язык и мир” (Ялта, 2006), VI Міжнародній науково-практичній конференції “Лінгвістичні та

методичні проблеми навчання мови як іноземної” (Полтава, 2006), XIV Міжнародній лінгвістичній конференції “Язык и мир” (Ялта, 2007).

Публікації. Основні положення й результати дослідження опубліковано в 10 наукових статтях у фахових виданнях наукових праць, затверджених ВАКом України, а також у матеріалах доповідей на наукових конференціях (1 стаття та 4 тези).

Структура й обсяг роботи. Дисертаційне дослідження загальним обсягом 225 сторінок (текстова частина налічує 185 сторінок) складається зі списку прийнятих скорочень, вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури, який містить 347 праць українською, російською, англійською та німецькою мовами, списку джерел ілюстративного матеріалу (60 позицій) та додатків.

У **вступі** обґрунтовуються вибір і актуальність теми, визначаються об’єкт і предмет дослідження, сформульовані його мета та завдання, розкрито наукову новизну роботи, її теоретичне значення і практичну цінність, визначаються методи дослідження, наводяться дані про апробацію результатів дисертації та публікації.

У **першому розділі** викладаються теоретичні засади, концептуальний апарат дослідження, встановлюються основні властивості та категоріальна сутність дискурсу як інтегрального феномена, структура та типологія діалогічного дискурсу, гендерна специфіка використання мовленнєвих засобів комунікації при розмиканні контакту, розкриваються теоретична та практична цінність дослідження метакомунікації, структурні та прагматичні ознаки МКБП. Розглянуто також специфіку реалізації основних мовленнєвих стратегій і тактик при розмиканні мовленнєвого контакту.

У **другому розділі** досліджуються початковий та заключний етапи МКБП, на яких функціонують передзавершальні та постзавершальні метакомунікативні висловлення: підбиття підсумків інтеракції, сподівання на подальші комунікативні контакти, компліменти, вираження задоволення від зустрічі (її підсумків), повідомлення про необхідність розстатися, заява про вичерпність теми комунікації, подяки (вдячності), запрошення, побажання, вибачення.

У **третьому розділі** аналізуються лексемні та полілексемні одиниці завершального етапу діалогічної взаємодії типу *Goodbye, See you, Farewell, Good night*, *фразеологічні та іношомовні одиниці прощання*, досліджуються звернення, авторські коментарі та невербальні засоби комунікації на фінальному етапі діалогічної взаємодії.

У **загальних висновках** підбиваються підсумки здійсненого дисертаційного дослідження, викладено його наукові результати, сформульовано рекомендації щодо їх використання, окреслено перспективи подальших досліджень у галузі зазначеної проблематики.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Перший розділ “Теоретичні засади дослідження МКБП”. Домінуюча у лінгвістиці

комунікативно-дискурсивна парадигма орієнтована на вивчення мовлення людини у суспільстві через аналіз її комунікативної діяльності. Дискурс як єдність тексту та контексту, сукупність процесу і результату, мисленнєво-комунікативний феномен, що інтегрує екстралінгвістичні та суто лінгвістичні аспекти (І.С. Шевченко, О.І. Морозова), представлений двома формами: монологічною та діалогічною. Характерною рисою діалогічного дискурсу як способу міжособистісної взаємодії є постійна зміна комунікативних ролей адресанта та адресата, що віддзеркалює динаміку плану відносин двох головних антропокомпонентів акту комунікації.

Вербальна комунікація – здійснення обміну інформативно значущими повідомленнями вбачає наявність метакомунікації – використання мовних засобів для регулювання цього обміну, зокрема фатичної метакомунікації, у якій реалізується регулятивна функція мови – використання мовних засобів для встановлення, підтримання й розмикання мовленнєвого контакту. За своїми функціональними властивостями фатична метакомунікація є похідною від базових – когнітивної і комунікативної функцій. З огляду на те, що комунікація здійснюється у двох площинах – комунікації та метакомунікації, фатична функція займає підпорядковане положення щодо базової комунікативної функції і належить до сфери метакомунікації, хоча і не вичерпує її, а складає ту її частину, що слугує організації і забезпеченню ефективного й безперервного інформаційного обміну по обраному каналу зв'язку та регулює міжособистісні й соціальні аспекти спілкування. Інформація, що передається, з позиції метакомунікації має соціально-регулятивну природу і виражає намір суб'єкта мовлення встановити, продовжити та завершити мовленнєвий контакт. В інформативному плані метакомунікація є прагматично значущою, оскільки в ній реалізується власне мета спілкування – забезпечення мовленнєвого контакту на різних стадіях спілкування. У реальному спілкуванні межі між типами інформації і мовних функцій прозорі. Як результат процесів концептуальної інтеграції різних типів інформації, висловлення, що містять пізнавальну інформацію у певних контекстах і ситуаціях, набувають нових властивостей фатичних метакомунікативів з домінуючою соціально-регулятивною інформацією, зберігаючи окремі змістовні елементи.

Узагальнюючи вищезазначене, *метакомунікацію* розуміємо як комунікацію, яка супроводжує основну комунікацію, метою якої є регулювання мовленнєвого спілкування засобами мови, як процес управління динамікою інтеракції за допомогою метакомунікативних одиниць, яким притаманний високий рівень конвенціональності. Метакомунікація найчастіше здійснюється з метою налагодження стосунків. Основне призначення метакомунікативних одиниць – встановити, продовжити або перервати основну комунікацію, перевірити, чи працює канал зв'язку, привернути увагу співрозмовника або переконатися, що він слухає уважно. Відсутність однієї із фаз призводить до прагматично неповноцінного спілкування. Часткова або повна втрата адресатом змісту повідомлення передбачає напруження у взаємостосунках комунікантів, наприклад:

(1) *A slightly drunk beauty named Sophie appears behind Eve.*

Sophie: Hi, there, Eve, who's the hunk?

Eve hates Sophie.

Eve: Get lost, Sophie.

Sophie pushes her way right up to Adam (B. Kelly, H. Wilson. Blast from the Past, http://sfy.ru/sfy.html?script=blast_from_the_past).

У даному випадку мовленнєвий контакт між Ів та Софі не має фази підтримання. Фаза ініціації контакту несподівано завершується реплікою розмикання мовленнєвого контакту у зв'язку з тим, що комуніканти не люблять один одного. Їх особистісні взаємовідносини, які є частиною екстралінгвістичної ситуації, не дозволяють розвиватися комунікації партнерів.

Етап розмикання мовленнєвого контакту значною мірою є ритуалом, в якому певний набір етикетно закріплених елементів омовлює ситуацію прощання. Контактрозмикаючий блок позначається у нашій роботі атрибутом *метакомунікативний* з огляду на його домінуючу регулятивну функцію. Контактрозмикаючі метакомунікативні висловлення є контамінуючими, тобто такими, які комплексно та компресовано вербалізують ситуацію розмикання мовленнєвого контакту.

Як показує аналіз блоків вербального спілкування, прототипова ситуація розмикання мовленнєвого контакту складається з таких етапів:

I) передзавершального, на якому один з комунікантів інформує партнера по спілкуванню про своє бажання припинити комунікативну взаємодію;

II) завершального, на якому відбувається обмін прощальними привітаннями, стереотипними формулами прощання;

III) постзавершального, який зазвичай пролонгує момент розставання найчастіше за рахунок компліментарних висловлень;

(2) *'Thank you for your devotion, a thousand times, Gabriel! Good-night – I know you are doing your very best for me.'*

She diminished in the gloom, and vanished, and he heard the latch of the gate fall as she passed through (T. Hardy. Far from the Madding Crowd, p. 229).

Як бачимо з прикладу, висловлення подяки *Thank you for your devotion, a thousand times, Gabriel!* є передзавершальним етапом, на якому один з комунікантів висловлює подяку та тим самим інформує іншого про завершення мовленнєвого контакту. Стереотипна формула *Good-night* є завершальним етапом інтеракції. *I know you are doing your very best for me* – постзавершальне висловлення, *She diminished in the gloom, and vanished, and he heard the latch of the gate fall as she passed through* – розмикання візуального та слухового каналів зв'язку. Аналіз матеріалу доводить, що при розмиканні мовленнєвого контакту передзавершальний та постзавершальний етапи можуть вживатися паралельно.

Услід за Т.Д. Чхетіані відзначаємо, що не всі три компоненти актуалізуються у структурі фази

контакторозмикання. У природному дискурсі може випадати власне завершальний етап, виражений формулами прощання. Це пояснюємо, по-перше, широким використанням передзавершальних висловлень, на які лягає основне прагматичне навантаження; по-друге, десемантизацією стереотипних формул прощання, які з легкістю замінюються функціонально еквівалентними паралінгвістичними засобами. Послідовність етапів не є чітко фіксованою: завершальний етап прощання, тобто обмін стереотипними формулами, може передувати передзавершальному етапу, і тоді він стає постзавершальним, наприклад:

(3) *'Will you come with Nell?'*

'I'd enjoy that, thanks'. Caroline accepted the invitation with delight.

'See you tomorrow, then. I'd better rush. I'm late and you know when you really need one it seems like an age before you get a taxi'. Feile glided down the stairs and out into the night (P. Scanlan. City Woman, p. 392).

Цей приклад ілюструє, як завершальний етап, виражений формулою прощання *See you tomorrow, then*, передує передзавершальному етапу *I'd better rush. I'm late and you know when you really need one it seems like an age before you get a taxi*, а авторський коментар *Feile glided down the stairs and out into the night* підтверджує розмикання фізичного каналу зв'язку.

У структурі МКБП контакторозмикаючі метакомунікативні одиниці можуть виступати як окремий комунікативний хід, формувати інтерактивний блок або трансакцію. Трансакція як двостороння одиниця комунікативної взаємодії являє собою тематичну єдність мовленнєвих кроків, що забезпечує досягнення мети спілкування. В змістовному плані контакторозмикаючі метакомунікативні одиниці спрямовані на реалізацію глобальної прагматичної мети МКБП – розімкнути мовленнєвий контакт.

Визнаючи поліфункціональність МКБП, ми розглядаємо прагматичну функцію мови як неоднорідну та серед її компонентів виокремлюємо емоційну, емоційно-оцінну, естетичну, спонукальну, експресивну та контактну функції. Обслуговуючи розмикання мовленнєвого контакту, забезпечуючи нормальну комунікацію на фінальному етапі діалогічної взаємодії, контакторозмикаючі висловлення виконують в мовленні метакомунікативну функцію, яка пов'язана з реалізацією у мовленні прагматичних принципів кооперації та ввічливості.

Природу стратегій МКБП вбачаємо в комунікативній категорії ввічливості. Увічливість розглядаємо як соціально і культурно обумовлений вибір стратегій і тактик мовленнєвої поведінки відповідно до чинних в певному лінгвокультурному співтоваристві правил, представлень, норм коректності. За нашими даними, у МКБП зареєстровані стратегії як позитивної, так і негативної ввічливості (у термінах П. Браун і С. Левінсона). Серед стратегій позитивної ввічливості в ситуації прощання найбільш вживаними є такі: увага до слухача, його інтересів, бажань, потреб; перебільшення; комунікативні подарунки; комунікативний оптимізм; гармонізація; солідаризація. Стратегії позитивної ввічливості слугують для

встановлення спільності інтересів комунікантів, підкреслюють кооперативний характер, зміцнюють взаємодію та у цілому виступають як засіб свідомого стимулювання спілкування. Серед стратегій негативної ввічливості (конвенціоналізованих стратегій запобігання загрози особі) у МКБП стабільно відзначаємо такі, які демонструють дистанційованість і шанобливість, повагу до свободи адресата повідомлення та його незалежності. Стратегії дистанційованості складають основу мовленнєвого етикету, що робить їх особливо значущими для МКБП.

Другий розділ “Структурно-семантичні та функціональні особливості передзавершального та постзавершального етапів МКБП”. Набір передзавершальних (pre-closing) та постзавершальних (post-closing) (Н. Sacks, E. Schegloff) метакомунікативних висловлень (далі – ПМКВ), які обслуговують передзавершальний та постзавершальний етапи контакторозмикаючої фази спілкування, необмежений, оскільки практично будь-яка одиниця може виступати у ролі передзавершального або постзавершального висловлення (“лівої” репліки за термінологією Н.І. Формановської). Враховуючи лексико-семантичні особливості ПМКВ, ми поділяємо їх на декілька тематичних груп, а саме: вдячність, побажання / благословення, вибачення, запрошення / сподівання на подальші комунікативні контакти, задоволення від зустрічі, повідомлення про необхідність розставатися, підбиття підсумків інтеракції, компліменти, пропозиції / поради / повчання, заклики, накази, прохання, застереження.

За допомогою передзавершальних метакомунікативних блоків здійснюється інформування партнера по комунікації про перехід у кінцеву фазу інтеракції, отже, реалізуються регулятивні дії організаційного характеру. Для прикладу візьмемо ПМКВ “підбиття підсумків інтеракції”, в якому за допомогою метакомунікативних висловлень регулюється інформативний компонент комунікативної ситуації, уточнюється зміст досягнутих згод, закріплюється факт їх досягнення у свідомості партнера по спілкуванню.

ПМКВ спрямовані на регулювання емоційної тональності кінцевої фази комунікативної взаємодії, оскільки виражають надію на подальші комунікативні контакти, наприклад:

(4) *He rose and took her hand.*

‘We shall meet again, I hope,’ he said.

‘Oh, yes! Perhaps you will come to Petra?’

‘I shall certainly try to do so.’

Sarah smiled at him and turned away (A. Christie. Appointment with Death, p. 18).

Жерар, висловлюючи надію ще раз зустрітися з Сарою, прагне продемонструвати свою симпатію до неї як до жінки та як до приємного співрозмовника. Сара, бажаючи змін міжособистісних стосунків, що склалися, своєю відповіддю повідомляє Жерару, що їй приємна його увага і вона прагне до скорочення існуючої дистанції.

Вживаючи ПМКВ “комплімент” (приклад 5) та ПМКВ “задоволення від зустрічі” (приклад 6),

адресант використовує останню спробу завоювати прихильність співрозмовника, створити сприятливу атмосферу для майбутніх інтеракцій. Вони спрямовані на регуляцію експресивного компонента комунікативної ситуації, оскільки адресант, як правило, ставить перед собою завдання викликати у співрозмовника позитивну емоційну реакцію, тим самим поліпшуючи й закріплюючи міжособистісні стосунки, наприклад:

(5) *'Can I do anything more for you?' she said and pretended to glance round the room.*

'No,' I said. 'No, I think I have everything. I shall be very comfortable here. You have made the room so charming'- this last a final crawling sop to win her approval (D. du Maurier. Rebecca, p. 80).

Сподіваючись встановити гармонійні міжособистісні стосунки з місіс Денверс (домоправителькою), молода господарка дому використовує комплімент для завершення мовленнєвої взаємодії: *You have made the room so charming.*

(6) *At the end of the evening, when Sylva and her husband were leaving, Atilio said, 'It was nice to meet you.'*

'It was a pleasure.'

Sylva took Oliver's hand in hers and said softly, 'We look forward to seeing you again.'

Their eyes met. 'Yes' (S. Sheldon. The Best Laid Plans, p. 128).

ПМКВ “повідомлення про необхідність розставання” виконують регулятивну функцію завдяки тому, що зменшують силу удару, що завдана фактом розлуки. Зазначені висловлення мотивуються певною причиною розмикання мовленнєвого контакту, яка може бути реальною або вигаданою. Пояснення причини припинення інтеракції виконують функцію компенсуючої дії, яка призначена для мінімізації шкоди, що буде заподіяна адресату.

Залежно від того, на користь кого з комунікантів здійснюється розмикання мовленнєвого контакту, виокремлюються висловлення, які орієнтовані на дотримання інтересів партнера по спілкуванню або особистісних інтересів, як у прикладі:

(7) *'I must rush, Grandy. I'm way behind. Goodbye. See you tonight.'*

'Goodbye...' Emma stared at the telephone and then she laughed. Emily had already hung up (B. Bradford. A Woman of Substance, p. 88).

ПМКВ “заяви про вичерпність теми комунікації” спрямовані на регулятивні дії за вектором розподілу інтерактивного процесу на конкретні фази, маркуючи перехід до завершального етапу інтеракції. Такі висловлення виключають затримку діалогічного розвитку, оскільки передбачають мінімум фінальних реплік, наприклад:

(8) *'I repeat, I have nothing to say to you. Please leave' (B. Bradford. A Woman of Substance, p. 556).*

ПМКВ “подяки” виконують важливу роль у підтриманні ввічливих стосунків між співрозмовниками. Це один із засобів демонстрації взаємної поваги, прояву пошани до оточуючих. Окрім

регулятивних дій організаційного порядку, вживання зазначених формул впливає на міжособистісні стосунки комунікантів: адресата тішить думка, що його діяльність заслуговує на вдячність. При прощанні прагматична функція ПМКВ “подяки” полягає у виявленні поваги до адресата, демонстрації своєї прихильності до нього. Формула вдячності тут виступає як формальний маркер своєрідного “комунікативного подарунку” при прощанні, наприклад:

(9) *He glanced at his watch and said, 'I really have to run. Thanks for being so nice.'*

'Have a nice day, Mr. Hanscom' (S. King. It, p. 522).

Висловивши подяку співробітниці бібліотеки за люб'язно надану інформацію *Thanks for being so nice*, Бен Хенском згладжує неприємне враження, викликане його розпитуваннями про долі людей, що працювали у цій бібліотеці багато років тому. Це приводить до того, що мовленнєвий контакт розмикається у сприятливій тональності, створеній побажанням *Have a nice day, Mr. Hanscom*.

Серед ПМКВ “запрошення” виокремлюються щирі та нещирі / “фальшиві”. Перші робляться з наміром на розвиток подальших стосунків, а у “фальшивих” запрошеннях інша прагматична мета, протилежно спрямована. Вони є запрошеннями лише за своєю формою. Їх прагматична функція полягає у тому, щоб продемонструвати прихильність та симпатію до співрозмовника, зробити йому приємне, але не більш того. Вони не припускають обов'язкового продовження подальших контактів, при цьому, як правило, комуніканти усвідомлюють десемантизацію запрошення, наприклад:

(10) *'I'm usually available, just give a little more notice and I'll be glad to talk to you anytime.'*

They thanked him and left (J. Grisham. A Time to Kill, p. 90).

Прагматичне значення даного ПМКВ “запрошення” – показати адресату, що бесіда була приємною для адресанта, що він не заперечував би коли-небудь пообідати разом. У тому випадку, якщо за зробленим запрошенням при прощанні не йде більш конкретне уточнення дати та місця зустрічі, воно не може бути розцінено адресатом як щире. ПМКВ “запрошення” є конвенціональним засобом завершення мовленнєвого контакту, при вживанні якого комуніканти реалізують стратегію позитивної ввічливості, спрямовану на демонстрацію уваги до співрозмовника, вираження симпатії та прояв зацікавленості до нього.

ПМКВ “побажання” позначені діалогічністю, ввічливістю, доброзичливістю та конвенційністю. Комунікативна інтенція ПМКВ “побажання” посилюється за рахунок вживання емотивно забарвленої лексики, яка передає почуття мовця, має певний вплив на адресата, і таким чином втілює в собі регулятивну функцію мови, наприклад:

(11) *To the people of Queens, I love you. And I want to wish all of you a happy Easter. May God bless you in this life and in the next. And for now I say goodbye and goodnight (J. Douglas, M. Olshaker. Mind Hunter, p. 142).*

Регулятивні дії здійснюються на організаційному та іллокутивно-інтенціональному рівнях: з

одного боку, ПМКВ інформують партнера по комунікації про початок завершального етапу інтеракції, з іншого – зберігають первісно притаманне їм значення побажання, застереження.

Основною функцією ПМКВ “вибачення” є встановити соціальний баланс та гармонію взаємостосунків між співрозмовниками. Це – моральна компенсація за “вкрадений” у співрозмовника час. Основне прагматичне значення – запевнити адресата у тому, що його помітили, поважають та бажають підтримувати з ним безконфліктні стосунки. Адресант виражає свій жаль з приводу розставання. ПМКВ “вибачення” при розмиканні мовленнєвого контакту виконує регулятивні дії організаційного порядку та має значення компенсації. За допомогою їх використання адресант прагне мінімізувати шкоду, заподіяну співрозмовнику, необхідністю розімкнути мовленнєвий контакт. Формула вибачення не спрямована на співрозмовника, а замикається в самому суб’єкті, є не тільки вираженням жалю, а й формальним знаком поваги, привертанням уваги, формальним маркером ввічливості, наприклад:

(12) *Beatrice took my hand, and bending down gave me a swift peck on my cheek. ‘Good-bye,’ she said; ‘forgive me if I’ve asked you a lot of rude questions, my dear, and said all sorts of things I shouldn’t’* (D. du Maurier. *Rebecca*, p. 112).

Беатріс, відчуваючи, що її нетактовні запитання могли справити негативне враження на молоду дружину брата, відчуває потребу поліпшити думку, яка склалася у процесі комунікації, та використовує на завершальному етапі інтеракції вибачення *forgive me if I’ve asked you a lot of rude questions, my dear, and said all sorts of things I shouldn’t*, що компенсує заподіяну шкоду. У даному випадку вибачення сприяє регуляції параметра “дистанція”. За допомогою легкого поцілунку у щічку та вибачення Беатріс переводить розмову у більш інтимну, дружню атмосферу та демонструє, що дисгармонія не є бажаною. Реалізації цієї ж мети сприяють невербальні дії, які супроводжують розмикання комунікативного контакту: потиснення руки, поцілунок *Beatrice took my hand, and bending down gave me a swift peck on my cheek*.

Всі вищезгадані ПМКВ розмикання мовленнєвого контакту слід розглядати у зв’язку зі стратегіями позитивної ввічливості. Їхнє основне прагматичне значення полягає у підтримуванні гармонії у відносинах між співрозмовниками. ПМКВ також віддзеркалюють емоційний та соціально-етикетний аспект мовленнєвого контакту, утворюючи умови для сприятливої тональності майбутніх інтеракцій, визначаючи співвіднесення соціальних статусів / ролей комунікантів. ПМКВ можуть також реалізовувати некооперативні регулятивні дії у випадку їх навмисного використання одним з учасників інтеракції для затримки переходу до фінальної (завершальної) фази спілкування.

Полівекторність передзавершальних метакомунікативних висловлень свідчить про їх велике семантичне навантаження, з одного боку, та їх десемантизацію – з іншого.

Третій розділ “Структурно-семантичні та функціональні особливості завершального етапу МКБП”. У ролі завершальних метакомунікативних одиниць функціонують етикетно закріплені за цим етапом формули, які здійснюють широкий спектр регулятивних дій організаційного порядку:

завершальні метакомунікативні одиниці трактуються як формальні канонізовані показники закінчення повідомлення. З одного боку, вони інформують співрозмовника про завершення інтеракції, з іншого боку, за допомогою формул прощання співрозмовники створюють платформу для майбутніх інтеракцій. Таким чином, основним завданням завершального етапу спілкування є чітка фіксація будь-яких змін (або констатація відсутності таких) в індивідуально-особистісних та соціальних стосунках, які пов'язують партнерів зі спілкування. Вирішення даного завдання забезпечує соціальна стратифікація формул прощання. Завершальним компонентом структури контакторозмикаючої фази спілкування є інтерактивний блок, який знаходить свою реалізацію у формулах прощання: *Goodbye, Bye, Bye-bye* (означає тимчасову межу розлуки – розлучаємося до нового побачення); *Farewell* (семантизує прощання назавжди); *See you* (формула, усвідомлювана мовцем як тимчасова розлука, може бути маркована часовими елементами, які приблизно або точно вказують на термін розлуки: *See you soon / later / next time / on Sunday / at the university / tomorrow / at 3 o'clock...*); *So long; Good-day (Good morning!, Good afternoon!, Good evening!* – біфункціональні офіційні формули прощання); *Until Monday / lunchtime* (є точними конкретизаторами терміну розлуки); *Good-night* (вживається як прощальна репліка у пізній час, увечері та перед тим, як лягають спати); *Ciao* (італ.), *Arrivederci* (італ.), *auf Wiedersehen* (нім.), *Tschüss* (нім.), *Adieu* (фран.), *Au revoir* (фран.), *Shalom* (івр.) та ін. (є запозиченнями, які в англійському контексті сприймаються стилістично забарвленими, емоційно-експресивно орієнтованими, більш вживаними молоддю). Саме по собі *прощання* – елементарна, звична, автоматична мовна дія: ми не витрачаємо багато зусиль на конструювання фрази, а лише репродукуємо готову формулу.

Формули прощання традиційно поділяються на офіційні, нейтральні та неофіційні. Вибір ініціатором припинення контакту прощальної формули визначається типом діалогічного дискурсу (формальний / неформальний) та факторами соціального контексту (співвіднесенням соціальних статусів / ролей, дистанцією партнерів по спілкуванню). Офіційні формули прощання притаманні формальному спілкуванню; вони вживаються при нерівноправності співрозмовників, а також при високому значенні параметра “дистанція” в інтеракції. Нейтральні формули можуть функціонувати у будь-якому типі діалогічного дискурсу при будь-якій співвіднесеності соціальних статусів / ролей партнерів з комунікації, при будь-якому значенні параметра “дистанція”. Використання неофіційних формул прощання передбачає соціальну рівність та міжособову близькість партнерів зі спілкування.

Вибираючи формули прощання відповідно до типу діалогічного дискурсу та факторів соціального контексту, співрозмовники інформують один одного, що в процесі мовленнєвої взаємодії значних змін стосовно їх соціальних або емоційно-особистісних стосунків не сталося.

В англійській художній літературі зазвичай МКБП описується автором. В авторському коментарі / метакомунікаті (за термінологією Г.Г. Почепцова) МКБП осмислюється ситуацією частіше небажаною, яка припускає тривалий мовленнєвий контакт, вітальні (доброзичливі) слова, певні дії людини, що залишається, стосовно того, хто йде (*to give an overcoat*), спільне нетривале переміщення за межі місця

зустрічі (проводжання до дверей, воріт тощо), що свідчить про небажання розлучатися та бажання пролонгувати перебування разом (*to conduct to the doors / to the gate in a fence / for a fence surrounding village / to stand in porches*), невербальні ритуальні дії. Авторські коментарі можуть вказувати на певний етап МКБП, на порядок, на темп процесу прощання. В МКБП авторські коментарі містять темпоральну, фреквентивну, локальну оцінки. Вони описують манеру поведінки, адгерентні поняття, часову межу розлуки. Обставини дії дають валідну характеристику прощання в його вербальному вираженні, вказуючи на характер озвучення, на емоційний стан того, хто прощається.

Але найбільш вживаними одиницями мовленнєвого етикету при розмиканні мовленнєвого контакту (у 75% випадків) є метакомунікативні засоби для привертання уваги співрозмовника – форми звернення, які несуть інформацію про соціальну, вікову, гендерну, інколи територіальну належність комуніканта. Вибір форм звернення при прощанні обумовлюється комунікативним контекстом, який вміщує рольові (симетричні або асиметричні) відносини між партнерами, соціально-психологічну дистанцію між ними, умови спілкування та інші фактори. Досліджуючи форми звернення при розмиканні мовленнєвого контакту, ми розрізняли звернення за параметрами “знайомий - незнайомий” адресат; “старший – молодший”; “начальник - підлеглий”; “офіційний – неофіційний” тип спілкування.

Звернення до знайомого адресата в МКБП може здійснюватися у суто офіційних рамках або набувати менш офіційного характеру. Це залежить від відносин, які склалися між учасниками комунікації, їх службового положення, віку, ситуації спілкування. У зв'язку з цим при прощанні вживаються форми звернення на прізвище та звернення на ім'я. Англійський мовленнєвий етикет у ситуації прощання при формальному спілкуванні не припускає звернення на ім'я до людей, які займають вище соціальне положення у суспільстві. Загальновизнаною формою звернення у даному випадку є *Mr / Mrs / Ms + прізвище + прощання*, наприклад:

(13) *Dana smiled at the director. 'Good night, Mr. Cline' (S. Sheldon. The Best Laid Plans, p. 122).*

Цей приклад свідчить про те, що звернення при прощанні вживається для здійснення соціальної регуляції, вказуючи на офіційну сферу спілкування, для збільшення комунікативної дистанції співрозмовників.

У сучасному англійському суспільстві переважає не формальність стосунків, а демонстрація рівності. Звертаючись один до одного на ім'я, комуніканти підкреслюють свою належність до однієї групи, зменшуючи таким чином дистанцію між ними як соціальну, так і статусну. При розмиканні мовленнєвого контакту стали традиційними скорочені форми імені при зверненні до дітей, друзів, близьких знайомих, родичів. Можливо, це пов'язано із загальною тенденцією до скорочення та спрощення на різних мовних рівнях, чим і тлумачиться їх загальноновживаність у повсякденному розмиканні мовленнєвого контакту, незалежно від статусу та віку людини.

Вираження інтимних відносин у зверненнях при прощанні не притаманне англійській мовній культурі за винятком молодіжної сфери, де переважно спостерігається тенденція до комунікативного

зближення, навіть можуть вживатися брутальні слова (swear words), які у даній ситуації виконують функцію маркерів близьких стосунків. Даний факт, а також припустимість звернення на ім'я до осіб, які старші за віком та соціальним статусом, є доказом того, що функціональні зрушення форм звернення відбуваються за напрямком знизу – уверх. Те, що відносно недавно було характерно для нижчих щаблів суспільства, стає загальноновизнаною нормою.

При зверненні до незнайомого адресата у ситуаціях побутового прощання найбільш вживаною є нульова форма звернення *Excuse me* + прощання, яка не називає адресата та не дає будь-яких характеристик. Ця форма має функцію привернення уваги та акцентує увагу адресата на тому, що час прощатись. Номінативні форми звернення до незнайомого адресата у ситуації прощання численні та ситуативно обумовлені: *fellow* 'приятель, до однолітка', *young man* 'молода людина, до молодшого', *boy* 'хлопець', *mate* 'приятель', *love* 'красуня', *stranger* 'незнайомець'. Формула *Sir / Madam* + прощання на сьогоднішній день не є поширеною, оскільки в ній підкреслюються рольова позиція партнера, вища позиція адресата та відповідно нижча позиція мовця. Це свідчить про вплив на мову процесу демократизації суспільства. В МКБП форми звернення не тільки є знаком привернення уваги, але й реалізують експресивно-емоційну функцію, яка є головною та слугує для вираження відношення до адресата. Як відомо, експресивно-емоційне мовлення провокує використання невербальних засобів комунікації.

На завершальному етапі передача більшої частини (70%) інформації відбувається за рахунок невербальних засобів. За характером функціонування невербальні засоби комунікації в МКБП поділяємо на **інтенціональні**, тобто контролюючі, ті, які цілеспрямовано використовуються адресантом, та **неінтенціональні**. Розглядаючи невербальну комунікацію у МКБП, ми розробили класифікацію, в основу якої покладено чотири класи невербальних засобів: кінетичний (65%) (мануальні (жестові), мімічні, пантомімічні, тактильні), миремічний (0,3%), фонаційний (0,7%) та змішаний (45%).

Більшість дослідників вважають кінетику вченням про жести, насамперед жести рук та ніг. Крім того, до цієї галузі відносять мімічні жести, пози та знакові рухи тіла, які ми називаємо у рамках нашого дослідження: **мануальні (жестові), мімічні, пантомімічні та тактильні** невербальні засоби комунікації. На фінальному етапі спілкування жести (**мануальні** невербальні засоби комунікації) виконують такі функції: 1) підсилюють інформативність повідомлення; 2) суперечать вербальній інформації; 3) виступають субститутами (замінюють) формули прощання; 4) фокусують увагу на окремих компонентах мовлення; 5) доповнюють мовлення у змістовному відношенні; 6) виконують роль регулятора мовленнєвого спілкування.

Жест несе інформацію не стільки про психічний стан, скільки про інтенсивність переживання людини. Людина може жестикулювати як свідомо, так і несвідомо. У МКБП жести можуть бути типовими для певної людини або зовсім нехарактерними для неї, наприклад:

(14) *I say nothing. I remain impassive. Then, as the elevator doors begin to close, I nod to Raymond Horgan in a gentlemanly way (S. Turow. *Presumed Innocent*, p. 395).*

Це приклад явного небажання спілкуватися, коли співрозмовник пасивно, мовчки чекає моменту розлуки, а потім, згідно з правилами ввічливості, використовує формальний жест прощання *nod in a gentlemanly way*.

Мімічні невербальні засоби комунікації є одними з найважливіших складових МКБП, що входять до складу кінетичної структури невербальної поведінки. Обличчя – носій найбагатшого комунікативного потенціалу. Дослідження мімічних особливостей МКБП показало, що змінюються не тільки риси обличчя, але й фізіологічні реакції, наприклад, збліднення або почервоніння при прощанні:

(15) *She turned to see Charlie's pale face and tightened lips, and he growled at her and physically pushed her and the girl back the way they had come, and away from the hideous sight that had met them.*

'Get out of here, both of you. I'll get someone to help.' Audrey quickly grabbed the girl's arm and propelled her back outside the church (D. Steel. *Wanderlust*, p. 143).

Як показує емпіричний матеріал, міміка людини має велике значення, оскільки вона є основним каналом передачі людських емоцій.

Під **пантомімічними** невербальними засобами комунікації розуміємо рухи тіла, позу, особливості ходи. У змістовному відношенні **пози** сприяють передачі людських стосунків та емоцій при розмиканні контакту. Поза – одна з найменш підконтрольних свідомості форм невербальної поведінки, спостереження за нею дає значущу інформацію про стан людини – напружена вона чи розкута, налаштована на бесіду чи чекає, щоб піти. Характер **ходи** вказує на фізичний та емоційний стан людини на фінальному етапі спілкування. У МКБП розрізняємо ритмічну, швидку, повільну, напружену або розслаблену ходу; широкі або короткі кроки та ін., наприклад:

(16) *He turned on his heel and left, abruptly, quickly (A. Alexander. *Linda*, p. 16).*

(17) *He shook their hands once more before he hurriedly left the club (D. Steel. *Wanderlust*, p. 347).*

Означення *abruptly, quickly, hurriedly* вказують на швидкість ходи, з якою один із співрозмовників покидає місце розмови.

Тактильний вид невербальної поведінки прощання – це фізичний контакт у вигляді дотику. При розмиканні контакту найбільш поширеними у сучасній англійській літературі є такі приклади торкання: погладжування, поплескування по плечу, обійми, поцілунок, рукостискання при розставанні, наприклад:

(18) *Linda retrieved her lunch from the refrigerator and kissed her parents good-bye (A. Alexander. *Linda*, p. 70).*

Серед родичів або закоханих, як правило, спостерігаємо прощальний поцілунок, який може замінювати вербальне прощання.

Миремічні невербальні засоби комунікації сигналізують про емоційний, психічний та фізичний

стан індивіда. Поглянувши на годинник, можна сигналізувати співрозмовнику про пізній час або про те, що необхідно йти, наприклад:

(19) *Gwen disengaged herself and glanced at her watch; it was 8:20. 'It's time, Captain, sir. We'd better go' (A. Hailey. Airport, p. 54).*

Крім жестів, міміки, погляду в МКБП важливу роль відіграє фонаційне (акустичне) супроводження фраз, яке прикрашає речення додатковими відтінками, що виражають ті чи інші емоції. До **фонаційного** виду належать такі види невербальної інформації, як тембр голосу, мелодика мовлення (зміна висоти голосу), енергетичні характеристики (сила звучання та її зміна). При розмиканні контакту акустичним чином можуть бути закодовані основні емоції (страх, гнів, радість, смуток, здивування) та емоційний стан (доброзичливість, стривоженість, упевненість), наприклад:

(20) *'Get out of my room!' Annabelle shouted at her, hurling her hairbrush at the door. 'Get out of my house!' Audrey closed the door softly behind her and she heard the sound of breaking glass (D. Steel. Wanderlust, p. 238).*

За допомогою фонаційного невербального засобу комунікації стає зрозумілим емоційний стан комунікантів, їх стривоженість гнів та небажання пролонгувати спілкування.

Різноманітні психофізичні прояви емоційного стану людини можуть обумовлюватися ситуацією спілкування або атиповими індивідуальними особливостями мовця, до яких належать сміх, покашлювання, заїкання тощо.

Необхідно зазначити, що в процесі завершення інтеракції невербальна поведінка співрозмовників здебільшого об'єднує одночасно використання декількох каналів: голосового, мімічного, жестового та ін., наприклад:

(21) *And then, finally, as the train began to pull away, he smiled at her. It was his farewell gift to her, the gift of letting her go off on her adventures. Harcourt had held her too tightly when he kissed her good-bye (D. Steel. Wanderlust, p. 44).*

Таким чином, невербальні засоби комунікації у сукупності дозволяють адекватно інтерпретувати наміри комунікантів при розмиканні контакту.

ВИСНОВКИ

Застосування функціонально-семантичного та дискурсивного підходів до вивчення мовленнєвих явищ уможлиблює трактування *метакомунікації* як процесу регулювання динаміки мовленнєвого спілкування за допомогою конвенціональних метакомунікативних одиниць. *Метакомунікативні одиниці* - це репліки, які забезпечують узгоджувальну взаємодію партнерів у процесі інтеракції, а метакомунікація відповідно пов'язана із забезпеченням успішного спілкування у 3 фазах: встановлення, підтримання та розмикання мовленнєвого контакту. Відповідно метакомунікація пов'язана з процедурними або ритуальними діями, які залежно від фази діалогічного дискурсу поділяються на контактовстановлюючі,

контактопідтримуючі та контакторозмикаючі. *Контакторозмикаючі метакомунікативні одиниці* - це стереотипізовані мовленнєві одиниці, які призначені для розмикання мовленнєвого контакту. Вони можуть бути представлені формулами мовленнєвого етикету (стереотипними формулами прощання) та вільними передзавершальними / постзавершальними висловленнями, які разом утворюють МКБП. Контакторозмикаючі метакомунікативні одиниці функціонують в МКБП, який розуміємо як соціально марковану ситуацію, що характеризується канонізованою поведінкою учасників розмикання мовленнєвого контакту, а також має перебіг у часі і певні етапи розвитку.

Структура МКБП має 3 етапи: передзавершальний, завершальний та постзавершальний. Контакторозмикаючі метакомунікативні висловлення відповідно поділяються на передзавершальні, завершальні та постзавершальні. Їх номенклатура та функції є різними. Передзавершальні та постзавершальні метакомунікативні висловлення здійснюють регулювання соціальних та індивідуально-особистісних стосунків комунікантів. За їх допомогою регулюється інформативний компонент комунікативної ситуації, оскільки уточнюється зміст досягнутих згод та закріплюється факт їх досягнення у свідомості партнера по спілкуванню.

Передзавершальний та постзавершальний етапи розмикання мовленнєвого контакту представлені метакомунікативними висловленнями, які складаються з набору передзавершальних та постзавершальних одиниць. У ролі передзавершальних чи постзавершальних метакомунікативних висловлень (залежно від їх місцеположення відносно завершальних формул прощання) функціонують такі мовленнєві одиниці: заява про вичерпність теми комунікації (2%), компліменти (3%), висловлення, які підбивають підсумки інтеракції (4%), вираження задоволення від зустрічі (5%), повідомлення про необхідність розставатися (7%), вибачення (7%), висловлення, які виражають надію на подальші комунікативні контакти (8%), запрошення (8%), вдячність/подяка (17%), побажання (19%). У 10% випадків фаза розмикання мовленнєвого контакту була відсутня. Про відсутність даної фази свідчило те, що комунікація, незалежно від того, досягли співрозмовники своєї комунікативної мети чи ні, була перервана.

На завершальному етапі розмикання мовленнєвого контакту відбувається обмін стереотипними формулами прощання. Основною особливістю завершального етапу спілкування є фіксація змін у людській поведінці, констатування розмикання мовленнєвого контакту. Завершальний етап омовлюється формулами прощання: офіційними, нейтральними та неофіційними. До найбільш уживаних метакомунікативних засобів, які функціонують у МКБП, перш за все, належать звернення (у 75% випадків розмикання мовленнєвого контакту). Вибір форм звернення при розмиканні мовленнєвого контакту обумовлюється комунікативним контекстом, який вміщує рольові відносини між партнерами (симетричні або асиметричні), соціально-психологічну дистанцію між ними, умови спілкування та інші фактори.

Актуалізація регулятивного аспекту контакторозмикаючих метакомунікативних одиниць сприяє ефективній взаємодії учасників спілкування, оскільки забезпечує безперебійну інтеракцію та призводить

до реалізації комунікативних інтенцій. Результати, отримані в ході проведення дослідження, розширюють уяву про роль контакторозмикаючих метакомунікативних одиниць в організації та регуляції англомовного діалогічного дискурсу. МКБП у цілому характеризується меншою перевагою одного з комунікантів, але навіть у тих ситуаціях прощання, де асиметрія стосунків наявна, англійці прагнуть цю перевагу завуалювати, дотримуючись принципу рівності, який, поряд з автономією особи, також є однією з найважливіших культурних цінностей. У кожному з виділених етапів МКБП мовці послуговуються комунікативними стратегіями, за допомогою яких учасник розмикання мовленнєвого контакту співвідносить свої комунікативні цілі з їх мовним вираженням, і відповідно тактиками, які є конкретним мовленнєвим утіленням стратегії. Серед стратегій позитивної ввічливості найбільш вживані стратегії, в яких мовець реалізує свою солідарність зі слухачем, повагу; ті, які слугують установленню спільності інтересів комунікантів, підкреслюють кооперативний характер і зміцнюють взаємодію – у цілому виступають як засіб свідомого стимулювання спілкування. Серед стратегій негативної ввічливості – конвенціоналізованих стратегій запобігання загрози особі - у МКБП стабільно відзначаємо стратегії, які демонструють дистанційованість і шанобливість, повагу до свободи слухача і його незалежності. Стратегії дистанційованості складають основу мовленнєвого етикету, що робить їх особливо значущими в МКБП. В 10% аналізованих прикладів розмикання мовленнєвого контакту було здійснено за допомогою експресивної та ненормативної лексики, зокрема негативно-оцінної, зниженого стилю.

Декодування інформації, яка зберігається в МКБП, здійснюється за допомогою невербальних (кінетичних, миремічних та фонаційних) засобів комунікації, які доповнюють зміст контакторозмикаючого комунікативного ходу адресанта та можуть супроводжувати вербальні повідомлення або замінити їх. Поширеними невербальними засобом розмикання мовленнєвого контакту є кінетичні невербальні засоби (65%) та сукупність декількох каналів (45%): голосового, мімічного, жестового. Регулятивна значущість невербальних засобів розмикання контакту, які на психофізичному рівні передають відчуття розлуки (розставання) при прощанні, може домінувати над регулятивною значущістю семантично вихолощених стандартних формул прощання. Цим пояснюється факт “витиснення” вербальних метакомунікативних сигналів невербальними. Найпоширенішими невербальними засобами в МКБП є синонімічна парадигма: кивок, легкий / глибокий уклін, припіднімання головного убору, рукостискання, поплескування по плечах, обіймання, поцілунок тощо.

Отримані результати свідчать про виконання всіх дослідницьких завдань, поставлених у роботі, які можуть бути використані для подальшої наукової розробки проблематики МКБП, Перспективним убачається дослідження інших фаз фатичної метакомунікації, зокрема встановлення та підтримання мовленнєвого контакту в ракурсі їх етнокультурної та гендерної специфіки в різних типах дискурсу.

Основні ідеї та положення дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Мовні засоби вербалізації дискурсу “прощання” в сучасній англійській мові // Вісник СумДУ. Серія

- Філологічні науки. – Суми: Вид-во СумДУ, 2001. – № 2 (23). – С. 24-31.
2. Лингвистическая прагматика текстов прощания в английском языке // Вісник СумДУ. Серія Філологічні науки. – Суми: Вид-во СумДУ, 2002. - № 3 (36). – С. 58-62.
  3. Роль невербальних засобів комунікації в дискурсі прощання // Вісник СумДУ. Серія Філологічні науки. – Суми: Вид-во СумДУ, 2005. – № 6 (78). – С. 23-31.
  4. Прагмалінгвістика текстов прощания в современном английском языке // Текст – текстолінгвістика, дискурс – дискурсознавство у світі когнітології: Зб. наук. пр. – Львів: ПП “Арал”, 2005. – С. 145-150.
  5. Статус подяки / вдячності у дискурсі прощання // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь: Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2006. – № 82. – Т. 1. – С. 211-214.
  6. Феномен запрошення як передзавершальна метакомунікативна одиниця діалогічного дискурсу прощання // Вісник СумДУ. Серія Філологічні науки. – Суми: Вид-во СумДУ, 2006. – № 3 (87). – С. 180-183.
  7. Передзавершальний етап розмикання комунікативного контакту (на матеріалі сучасної англійської мови) // Вісник СумДУ. Серія Філологічні науки. – Суми: Вид-во СумДУ, 2006. – Том I, № 11 (95). – С. 47-52.
  8. Передзавершальний метакомунікативний блок “запрошення” на фінальному етапі англомовної діалогічної взаємодії // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь: Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2007. – № 110. – Т. 1. – С. 272-275.
  9. Передзавершальний метакомунікативний блок “вибачення” на фінальному етапі мовленнєвої взаємодії в англомовному художньому діалогічному дискурсі прощання // *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Т. 4. – №3 (12). – С. 38-46.
  10. Когнітивно-лінгвістичні особливості прощання на матеріалі англомовного художнього діалогічного дискурсу // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наук. пр. Серія Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 2. – С. 115-121.
  11. *Speech Etiquette and Ways of Expressing Farewells // Pragmatics and Beyond.* – Харків: Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2001. – Р. 27-29.
  12. *Paralinguistic elements of the farewell discourse // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація.* – Харків: Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2005. – С. 94-96.
  13. Статус побажання в дискурсі прощання // Всеукраїнський науковий форум: Сучасна англїстика: Стереотипність і творчість. – Харків: Торсінг Плюс, 2006. – С. 78-80.
  14. Функціонування мовленнєвого етикету “прощання” в королівській спадщині (XV-XIX ст.) // Актуальні проблеми перекладознавства та навчання перекладу в мовному вузі. – К.: Вид. центр

КНЛУ, 2006. – С. 104-106.

15. Реалізація мовленнєвого етикету в англomовному художньому діалогічному дискурсі прощання // Лінгвістичні та методологічні проблеми навчання мови як іноземної. – Полтава: АСМІ, 2006. – С. 65-68.

АНОТАЦІЇ

Косенко Ю.В. Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англomовного художнього дискурсу). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Донецький національний університет, Донецьк, 2008.

Дисертацію присвячено дослідженню семантичних та прагматичних особливостей метакомунікативного блоку прощання в англomовному художньому дискурсі. У роботі визначено структурно-семантичні та прагматичні ознаки метакомунікативного блоку прощання, встановлено його статус і з'ясовано його комунікативно-функціональні різновиди та їх характеристики. Виявлені основні мовленнєві стратегії і тактики, якими користуються комуніканти при розмиканні мовленнєвого контакту. Результатом дослідження є виокремлення передзавершальних, завершальних та постзавершальних контакторозмикаючих метакомунікативних висловлень, які мають притаманну їм семантику та функції. Досліджено завершальні метакомунікативні одиниці, які представлені етикетно закріпленими мовленнєвими формулами. Проаналізовано метакомунікативні одиниці адресації на фазі розмикання мовленнєвого контакту. Розглянуто особливості функціональної взаємодії вербальних та невербальних засобів комунікації в метакомунікативному блоці прощання.

Ключові слова: діалогічний дискурс, комунікативні стратегії і тактики, метакомунікативний блок прощання, розмикання мовленнєвого контакту, передзавершальні / постзавершальні контакторозмикаючі метакомунікативні висловлення, завершальні метакомунікативні одиниці, ритуальні формули, невербальні засоби комунікації.

Косенко Ю.В. Структурно-семантические и функциональные особенности метакоммуникативного блока прощания (на материале англоязычного художественного дискурса). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Донецкий национальный университет, Донецк, 2008.

Диссертация посвящена изучению структурных, семантических и прагматических особенностей метакоммуникативного блока прощания в англоязычном художественном дискурсе. Метакоммуникативный блок прощания трактуется как социально маркированная ситуация, которая характеризуется канонизированным поведением участников размыкания речевого контакта, а

также протекает во времени и имеет определённые этапы развития.

В реферируемой работе исследуется структурная организация метакоммуникативного блока прощания, которая включает 3 этапа: предзавершение, собственно завершение (устойчивые, машинально употребляемые фразы–стереотипы) и постзавершение. Основным назначением метакоммуникативного блока прощания является смягчение морального ущерба, наносимого коммуникантам фактом расставания, и укрепление доброжелательных отношений. Предзавершающие и постзавершающие метакоммуникативные высказывания служат смягчению, безболезненному расставанию собеседников. Набор такого рода метакоммуникативных высказываний неограничен, практически любая языковая единица может выступать в роли предзавершающего или постзавершающего высказывания. Учитывая лексико-семантические особенности предзавершающих метакоммуникативных высказываний, выделяем следующие тематические группы функционально-однородных высказываний: подведение итогов речевого взаимодействия, выражение надежд на дальнейшие коммуникативные контакты, удовлетворение встречей (результатами совместно проведённого времени), упоминание о необходимости завершить общение, подчёркивание завершённости темы разговора, благодарность за хорошо проведённое время, извинения, приглашения к новой встрече, пожелания.

Языковой реализацией завершающего этапа метакоммуникативного блока прощания являются ритуальные формулы прощания типа: *Goodbye; Bye (Bye-bye); Farewell; See you; So long; Good-day (-evening, -afternoon, -morning, -night)* и т.д. Функции перечисленных формул сводятся к действиям организационного характера: завершающие метакоммуникативные единицы являются формальными канонизированными показателями окончания сообщения. Метакоммуникативный блок прощания информирует партнёра по общению о завершении интеракции, с одной стороны, а с другой – с помощью формул прощания коммуниканты строят платформу для будущих интеракций. Употребление формул прощания является социально дифференцированным и определяется типом социального контакта, поэтому в работе традиционно формулы прощания разделяются на официальные, неофициальные и нейтральные.

Формулы прощания обычно сопровождаются формами обращения, которые могут нести информацию социальной, возрастной, гендерной, территориальной принадлежности коммуниканта. Рассмотрены формы обращения к знакомому и незнакомому адресату, к партнёру одного возраста, старших к младшим и наоборот, при официальных и неофициальных обстоятельствах, учитывался тип отношений (интимный, дружеский, напряжённый, официальный и т.д.).

Исследованы также закономерности взаимодействия вербальных и невербальных средств коммуникации в метакоммуникативном блоке прощания. Особенности невербальных средств коммуникации заключаются в том, что они могут выступать самостоятельными средствами коммуникации, замещая вербальные, а также дополнительными средствами в функции усиления или дополнения содержания вербального замыкания контакта.

В различных метакоммуникативных блоках прощания исследованы стратегии позитивной и

негативной вежливости. Среди стратегий позитивной вежливости наиболее употребительными являются те, в которых говорящий реализует свою солидарность со слушающим, уважение, вовлеченность в общение. Стратегии позитивной вежливости в целом служат установлению общности интересов коммуникантов для облегчения взаимодействия, подчеркивают его кооперативный характер, служат его укреплению – в целом выступают как средство сознательного стимулирования общения, что делает их особо значимыми для МКБП. В МКБП не последнее место занимают стратегии негативной вежливости – конвенционализированные средства предотвращения угрозы лицу. В МКБП функционируют стратегии, демонстрирующие дистанцированность и почтительность, уважение свободы слушающего и его независимости.

Ключевые слова: диалогический дискурс, коммуникативные стратегии и тактики, метакоммуникативный блок прощания, размыкание речевого контакта, предзавершающие / постзавершающие контакторазмыкающие метакоммуникативные высказывания, завершающие метакоммуникативные единицы, ритуальные формулы, невербальные средства коммуникации.

Kosenko Y.V. Structural, Semantic and Functional Peculiarities of Metacommunicative Phase of Parting (based on English literary discourse). – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.04 – Germanic languages. – Donetsk National University. – Donetsk, 2008.

This dissertation focuses on the semantic and pragmatic peculiarities of metacommunicative phase of parting in English discourse withdrawn from fiction. The paper reveals structural and pragmatic features of metacommunicative phase of parting, determines its status, pragmasemantic types and provides their characteristics. The main strategies and tactics of the speaker's behaviour in the final phase of dialogue interaction are defined.

As a result of this research, different pre-closing and post-closing parting statements of peculiar semantics and functions have been distinguished. Closing metacommunicative statements, which are represented as ritual terms of courtesy, are analyzed. The role of the forms of address in the final phase of dialogue interaction has been considered. Functional peculiarities of verbal and non-verbal means of communication have been studied in detail.

Key words: dialogue discourse, communicative strategies and tactics, metacommunicative phase of parting, pre-closing / post-closing parting statements, closing metacommunicative statements, ritual terms of courtesy, non-verbal means of communication.